

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 316.77

Овсяннікова О. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

PUBLIC OPINION AS A SOCIAL PHENOMENON: CONTENT AND STRUCTURE

У статті досліджується громадська думка як соціальний феномен. Розглядаються основні етапи становлення громадської думки у світі. Аналізуються підходи до визначення поняття «громадська думка», розкриваються її основні елементи: суб'єкт, об'єкт та зміст.

Ключові слова: громадська думка, громадськість, структура громадської думки, суб'єкт громадської думки, об'єкт громадської думки, зміст громадської думки.

В статье рассматривается общественное мнение как социальный феномен. Исследуются основные этапы становления общественного мнения в мире. Анализируются подходы к определению понятия «общественное мнение», раскрываются его основные элементы: субъект, объект и содержание.

Ключевые слова: общественное мнение, общественность, структура общественного мнения, субъект общественного мнения, объект общественного мнения, содержание общественного мнения.

The article is about public opinion as a social phenomenon. Major stages of public opinion making in world are studied. Different approaches to «public opinion» term definition are analyzed, its main elements are described.

Key words: public opinion, public, public opinion structure, public opinion subject, public opinion object, public opinion contents.

Одним з основних чинників, які мають значний вплив на діяльність органів державної влади, є, безумовно, громадська думка. Тривалий час чинник громадської думки та її впливу на діяльність органів державної влади залишався поза межами уваги науковців, адже, зокрема у СРСР, громадська думка ніколи не розглядалась як самостійний політичний інститут та дієвий чинник політичного процесу. Проте одночасно з проголошенням курсу на модернізацією політичної системи у напрямі її демократизації, який було прийнято і конституційно закріплено всіма без винятку державами, що утворилися на теренах колишнього СРСР, докорінно змінилася роль громадської думки, а також ставлення держави і органів державної влади до неї [1, с. 99]. На думку публіциста ХІХ ст. Чарльза Д. Уорнера, громадська думка сильніша за закон і має майже таку ж силу, як десять заповідей.

Громадська думка – важливе для кожної людини явище, адже впродовж життя кожен неодноразово стає об'єктом її впливу або впливає на неї. Політики, політологи, дослідники ЗМІ, журналісти, соціологи, суспільні психологи, філософи, юристи займаються громадською думкою як істотною частиною суспільного життя. Також громадська думка є предметом наукових досліджень, і щоразу більша зацікавленість вивченням громадської думки є очевидністю для середньостатистичного жителя. Загалом громадська думка формується щодо справ, які є предметом конфлікту і непорозуміння у суспільстві, а відтак мають суспільне значення. Відмінність поглядів, емоційних

настроїв різних суспільних груп, суперечність думок, які вказують на незгоду суспільства у певних справах і на консенсус в інших справах – усе це істотні дослідницькі виклики, які стимулюють вивчення громадської думки в різних напрямках [2, с. 60]. У зв'язку з цим дослідження сутності громадської думки як соціального феномену є актуальним та необхідним.

Аналізом проблем, пов'язаних із природою, джерелами та механізмами формування, закономірностями функціонування громадської думки, її структурою займається спеціальна соціологічна теорія – соціологія громадської думки. Її формування пов'язане з діяльністю таких соціологів, як Г. Тард, В. Тьоніс, Дж. Геллап, Ф. Олпорт, Е. Ноель-Нойман, Ч. Уорнер та ін. Серед сучасних науковців велику увагу висвітленню питань, пов'язаних із громадською думкою, приділяли В. Городяненко, В. Коробейников, Г. Петришин, С. Подлевський, Т. Сасінська-Клас, У. Стефанчук, Є. Тихомирова та багато інших.

Метою статті є дослідження такого соціального феномену, як громадська думка, аналіз історичного розвитку громадської думки, визначення її сутності та основних структурних елементів.

У рамках статті першочергово необхідно визначити, що ж являє собою категорія «громадська думка» як соціальний феномен. Громадська думка є одним із найдавніших феноменів суспільного життя. Зростання її впливу на соціальні відносини пов'язане з демократизацією життя, підвищенням

культурного та освітнього рівня населення, процесами глобалізації тощо.

Варто зазначити, що на сьогодні у сучасній науці не існує єдиного, усталеного визначення «громадської думки». Наприклад, відомий психолог Гарвуд Л. Чайлд, прагнучи впорядкувати це термінологічне питання, подає близько п'ятдесяти трактувань терміну «громадська думка». Поряд із цим відмінності у визначенні громадської думки безумовно свідчать про складну природу цього соціального феномену.

Термін «громадська думка» (англ. «public opinion») вперше застосував у другій половині XII ст. англійський державний діяч лорд Й. фон Солсбері на означення моральної підтримки населенням країни дій парламенту. Поряд із цим Й. фон Солсбері є представником раннього гуманізму, читав класиків античності і саме від них сприйняв думку про владу «*opinion publica*». Тому дійсно доволі складно дізнатися, коли саме виникла тема громадської думки стосовно суспільного життя та саме поняття «громадська думка». Напевно можна говорити, що це відбулося у часи виникнення людської цивілізації та демократії. Але поширеним цей термін стає лише у XVIII столітті. Існує декілька думок щодо етапів розвитку громадської думки. Загальноприйнятим вважається тезис, що у дослідженні громадської думки можна виділити два етапи: до XX ст. – громадську думку вивчають в основному як форму вираження соціальних інтересів і потреб різних верств населення (відомий представник цієї теорії – Г. Тард); XX ст. – розробка теорії громадської думки, ролі громадської думки як різновиду соціального контролю (Ф. Олпорт). Поряд із цим існують й інші позиції з цього питання. Так, Т. Сасінська-Клас вважає, що варто виокремлювати три основні й історично пов'язані між собою напрями розвитку громадської думки:

1) інтенсифікація різних форм міжлюдської комунікації, які виражають емоційні стани, що традиційно функціонують у вимірі від рівня суспільства до влади (наприклад, зафіксовані історією бунти, повстання, революції і т. ін.), й у зворотному напрямі: влада – суспільство. До XVIII століття вивчення змісту громадської думки було формою нагляду над суспільством. Зміни почалися в XVIII столітті, зокрема під впливом громадської думки, яку дедалі голосніше висловлювали нижчі верстви суспільства й адресували її владі;

2) другий, історично зафіксований, напрям у громадській думці виражається у зростаючій раціоналізації форм висловлення громадської думки та її вимірів. Уже на початку XX століття німецький соціолог Макс Вебер звернув увагу на цю проблему. Зокрема, він писав, що відповідно до розвитку капіталістичних суспільств можна побачити дедалі більшу організацію і формалізацію способів вираження людьми своїх емоцій і настроїв. М. Вебер описав кількісний зріст і підвищення статусу бюрократії у капіталістичному суспільстві, що намагається більше організувати життя пересічного громадянина. Схожа ситуація з дослідженнями громадської думки, які в його соціологічному відчутті намагалися щоразу більше

організувати голос громадськості. Це також означає, що настрої й відчуття громадськості відповідно до дедалі сильнішого їх вираження реєструються, аналізуються й характеризуються;

3) і, нарешті, третій, найновіший напрям громадської думки, який характеризується щоразу більшою анонімністю висловлення думки. Популярність досліджень, особливо широкомасштабних, проведених у другій половині XX століття, одночасно показує зростаючу анонімність громадськості, яка висловлює думку щодо конкретної справи. С. Гербст, яка займається дослідженням політичної комунікації, звертає увагу на цей актуальний вектор громадської думки. Вона підкреслює його подвійність, коли, з одного боку, зростаюча і водночас гарантована анонімність висловлення думки спричиняє почуття свободи, відкритості у висловленні думки громадянина, який знає, що його ім'я не буде оприлюднене і використане в якійсь конкретній справі. З іншого боку, вчена застерігає, що анонімність «позбавляє» людей відповідальності за висловлені ними думки. Особи не обов'язково почувають відповідальність за їх зміст. Це добре помітно у нових демократичних країнах Центрально-Східної Європи, в яких початкове зачарування політичною свободою, можливістю вільно висловлювати позбавлені зовнішньої цензури думки призводило і далі веде до того, що відповідальність за публічно озвучені думки трактується як обмеження нещодавно отриманої свободи [2, с. 65].

Отже, вищенаведений аналіз показує, що саме у XX столітті вивчення, дослідження громадської думки отримали як теоретичний, так і практичний розвиток.

Визначення поняття «громадська думка» варто почати з його семантичного аналізу, а саме із тлумачення його основних складових: «думка» та «громадський».

Академічний тлумачний словник містить визначення «думки» як того, що з'явилося в результаті міркування, як продукт мислення; як відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; як процес мислення. Отже, думка – один із проявів свідомості, сукупність міркувань, які містять оцінку явищ, процесів, людини. Доволі неоднозначним є поняття «громадський». Змістове навантаження прикметника «громадський» може означати все те, що стосується суспільства, пов'язане з народом, узятим у сукупності (йдеться про «громаду»). Крім того, воно протиставляється поняттю «індивідуальне» і означає те, що належить усій громаді («колективний», «загальний», «спільний»), відкрите широкому загалу («публічний»), або ж те, що належить державі і становить загальнонаціональний інтерес. Отже, у найпростішому розумінні «громадська думка» – це сукупність міркувань, які містять оцінку явищ, процесів, людини та належать громадськості. При цьому варто звернути увагу на те, що: 1) до громадськості належить не все населення, а лише його частина; 2) об'єднують людей у громадськість їхні погляди (інтереси, позиції) або свідоме ставлення до певної проблеми; 3) ті, кого відносять

до громадськості, проявляють певну активність (реагують на ситуацію). Тож у загальноновживаному значенні «громадськість», що формує громадську думку, трактується як сукупність осіб, які висловлюють подібну позицію.

Якщо ж розглядати громадську думку як соціальний феномен, то варто зазначити, що на сьогодні усталеним є сприйняття громадської думки у двох вимірах. По-перше, як оцінне судження – йдеться про те, що громадська думка завжди містить оцінку громадськістю конкретних проблем, явищ, процесів суспільного життя, ставлення до конкретних об'єктів дійсності. Тому вона є сукупним оцінним судженням певної групи людей щодо подій, явищ соціальної дійсності. По-друге, громадська думка сприймається як важлива соціальна інституція суспільства – у демократичному суспільстві вона є одним з елементів прийняття рішень на всіх рівнях управління (державному, регіональному, муніципальному тощо). Як і всі соціальні інституції, громадська думка перетворює невпорядковані, випадкові, стихійні соціальні взаємодії між населенням та політичними, управлінськими структурами на впорядковані, тривалі, контрольовані, тобто окультурює цю взаємодію, оснащує її механізмами та усталеними правилами. На думку сучасного українського соціолога В. Осовського, зміст громадської думки як соціальної інституції постає як сукупне ставлення, виражене у формі оцінного судження між суб'єктами громадської думки (громадськістю) та суб'єктами влади з приводу оцінки, змісту, способу розв'язання певної політичної, економічної, екологічної, соціальної проблем [3, с. 26].

У структурі соціальних відносин громадська думка може розглядатися у двох площинах – через категорію діяльності та як соціальний інститут. У першому випадку під громадською думкою розуміється ціннісна, оцінна та практична (опосередкована соціальним інтересом) діяльність суб'єктів, а також результат такої діяльності. В іншому випадку громадська думка розглядається як певна соціальна сила, яка через механізми соціального впливу, передачу норм, цінностей, традицій бере участь у регулюванні соціальних відносин. Мається на увазі громадська думка як вагомий важіль у суспільно-політичному житті, що здатен контролювати та регулювати процеси, які є об'єктом його інтересів. Відтак громадську думку можна розглядати як соціальний інститут, наділений багатьма функціями [4, с. 147].

Як ми вже зазначали, на сьогодні немає єдиного визначення поняття «громадська думка». Разом із тим можна виділити декілька визначень, які, на нашу думку, найкраще визначають зміст громадської думки. Так, за визначенням В. Городяненка, громадська думка – це специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя [5, с. 245]. Є. Тихомирова зазначає, що громадська думка – це такий прояв громадської свідомості, в якому відображається домі-

нуюча оцінка суспільно значущих явищ та процесів. Вона складається як результат зіткнення різних оцінок та міркувань, проте її не можна вважати певною сумою думок. Це якісно новіше явище, ніж механічна сума. Це ті індивідуальні та колективні думки, що об'єднують людей у певну громадськість і виражають узгодження, консенсус їхніх думок [6, с. 103]. Отже, громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу [1, с. 100].

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити висновок, що як соціальний феномен громадська думка має такі сутнісні характеристики:

1) вона є не арифметичною сумою думок окремих індивідів щодо певного питання, а інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції;

2) формується внаслідок висловлювання групи людей, які є не механічним утворенням, а характеризується певною спільністю інтересів, цілісністю;

3) постає лише щодо актуальних для соціальної спільноти чи суспільства проблем, ситуацій;

4) громадськість повинна складатися з групи людей, знайомих із цією проблемою;

5) може існувати у прихованій формі, проте вимірювати можна лише те, що проявляється;

6) її характеризують інтенсивність поширення, стабільність, вагомість, компетентність, соціальна спрямованість;

7) може виражатися як у вербальних судженнях, так і в реальній поведінці;

8) часто є конфліктною.

Варто зазначити, що громадська думка достатньо чітко структурована. При цьому у зарубіжній та вітчизняній науці досі не вироблено усталеної традиції щодо структури громадської думки. Західні дослідники громадської думки акцентують увагу переважно на динаміці формування та функціонування громадської думки в системі суспільно-політичних відносин. Разом із тим вважаємо, що структуру громадської думки характеризують її суб'єкт, об'єкт та зміст.

Суб'єкт громадської думки – це соціальні групи, спільності, які формують колективні оцінні судження на соціально значимі події, явища суспільного життя. Проблема суб'єкта громадської думки включає питання: співвідношення індивідуальної та громадської свідомості (окремий індивід не є суб'єктом громадської думки, але може бути її виразником); монізму або плюралізму громадської думки (в рамках спільноти суб'єктом громадської думки може виступати як будь-яка частина, так і вся спільнота в цілому). У якості таких суб'єктів можна розглядати певні групи населення, що характеризуються спільністю інтересів, цінностей, соціального статусу тощо. Відповідно громадська думка не може бути ототожнена з індивідуальною думкою або просто зведена до

суми індивідуальних думок. Для формування громадської думки вирішальне значення має взаємодія індивідів, що становлять суб'єкт громадської думки. При цьому дана взаємодія має бути достатньо стійкою для підтримання комунікативних зв'язків між індивідами, внормованою, проте такою, що забезпечує плюралізм думок та позицій. Громадська думка може виникати та функціонувати як у межах суспільства в цілому, так і в межах різних спільностей. У першому випадку суб'єктом громадської думки є суспільство, у другому – окрема соціальна спільність.

Об'єкт громадської думки – будь-яка сфера соціального життя, яка викликає соціальний інтерес різноманітних соціальних груп, спільнот суспільства [7, с. 191]. Слід зауважити, що далеко не всі явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, мають відображення в громадській свідомості, а відтак формують громадську думку. Тому основним критерієм для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси. Іншим, не менш важливим критерієм, є актуальність та дискусійність, які породжують ланцюгову реакцію під назвою «обмін думками». Інколи дослідники виокремлюють ще й компетентність та поінформованість, як критерій появи об'єктів громадської думки. Але компетентність радше виступає не як обов'язкова умова виникнення громадської думки, а як досягнення ними об'єктивності та зрілості.

Російський дослідник громадської думки М.К. Горшков у своїй праці «Громадська думка: історія і сучасність» підкреслював суб'єкт-об'єктну обумовленість феномену громадської думки. При цьому суб'єктом постає народ як носій соціальних інтересів та єдиний, на думку автора, справжній суб'єкт історичних змін, а об'єктом – проблеми та питання, що його хвилюють. Український учений В.А. Полторак, підкреслюючи суб'єкт-об'єктну детермінованість

структури громадської думки, доповнює її елементами, що забезпечують зв'язок між ними – каналами вираження та типами суджень. Канали вираження громадської думки вченим об'єднуються у кілька груп за ступенем опосередкованості, типом передачі інформації та актуалізації громадської думки: опосередковані (ЗМІ, засоби усної пропаганди, агітація, засідання, документи органів влади), прямі (збори і мітинг, демонстрації, особисті контакти, листи до посадових осіб та інших представників влади), спеціалізовані: опитування, вибори, референдуми [8].

І, нарешті, зміст громадської думки визначається соціальними умовами, в яких вона виникає та існує. Особливий вплив на зміст громадської думки має інформація, її відкритість, доступність, широта й обсяг.

Процес формування громадської думки включає два аспекти:

1) внутрішні процеси, що відбуваються у свідомості людини: осмислення фактів, подій, явищ, їх усвідомлення та розуміння, формування індивідуальних думок окремих людей;

2) зовнішні процеси, пов'язані з соціальною взаємодією та діяльністю людей.

У цій статті приведені лише найбільш загальні теоретичні основи аналізу і вивчення громадської думки, тож існує об'єктивна потреба детальнішого теоретико-правового, соціолого-правового і галузевого правового дослідження цього феномену як юридичного та соціального інституту. Аналіз громадської думки має не лише велике практичне, але і теоретичне значення, сприяє розвитку наук про суспільство, адже в умовах становлення правової держави і громадянського суспільства оптимальне функціонування відповідних інститутів не можливе без належним чином сформованої та висловленої громадської думки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подлевський С. Взаємовплив політичної влади та громадської думки в контексті трансформації суспільства / С. Подлевський // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – № 1. – 2009. – С. 97–101.
2. Сасінська-Клас Т. Громадська думка суспільства в процесі зміни / Т. Сасінська-Клас // ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ. Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 60–66.
3. Осовський В. Громадська думка: спроби соціологічної інтерпретації / В. Осовський. – К. : Інститут соціології НАНУ, 1999. – 299 с.
4. Стефанчук У. Зміст поняття «громадська думка»: основні підходи до визначення та розуміння / У. Стефанчук // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. – 2007. – Вип. 19. – С. 143–147.
5. Соціологія: підручник / за ред. В. Городяненка. – К: ВЦ «Академія», 2008. – 544 с. – С. 245.
6. Тихомирова Є. Зв'язки з громадськістю: Навчальний посібник. – Київ: НМЦВО, 2001 – 560 с. – С. 103.
7. Петришин Г. Соціологія громадської думки (матеріали до лекції) / Г. Петришин // Наукові записи. – С. 190–194.
8. Прасюк О. Концептуалізація суб'єкта громадської думки в сучасному науковому дискурсі / О. Прасюк // Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/thecontentofconferences/archives-of-individual-conferences/march-2013>.